

Ἄγγελος Μαντᾶς - Βιογραφία Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη

1^η Δημοσίευση: 100 Μεγάλοι Ἕλληνες. Οἱ κορυφαῖοι ὄλων τῶν ἐποχῶν, ἐκδ. ΣΚΑΪ, ΒΙΒΛΙΟ, Τόμ. 3^{ος}

Ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης γεννήθηκε στὴ Σκιάθου, στὶς 4 Μαρτίου 1851. Ἡ οἰκογένειά του ἦταν, ὅπως συνέβαινε συνήθως τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, πολύτεκνη. Ἡ σειρά τῶν παιδιῶν ἦταν ἡ ἑξῆς: Ἐμμανουήλ (πέθανε σὲ νεανικὴ ἡλικία), Οὐρανία, Χαρίκλεια, Ἀλέξανδρος, Σοφούλα, Γεώργιος καὶ Κυρατσούλα. Ὁ πατέρας του Ἀδαμαντίος Ἐμμανουήλ, γόνος ναυτικῆς οἰκογένειας, ἦταν ἱερέας τοῦ νησιοῦ, στὸ ὁποῖο ἐπικρατοῦσε ἤδη ἀπὸ τὸν 18ο αἰῶνα ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τῶν Κολλυβάδων. Ἡ μητέρα του Γκιουλῶ (Ἀγγελικὴ) Ἀλεξάνδρου Μωραΐτη καταγόταν ἀπὸ ἀρχοντικὴ οἰκογένεια τοῦ Μυστρά, ἡ ὁποία ἐγκαταστάθηκε στὴ Σκιάθου πρὸς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα.

Ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος φοίτησε στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο τῆς Σκιάθου (1856 ἕως 1860), ὅπου φέρεται ἐγγεγραμμένος μὲ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Παπὰ Διαμάντης, στὸ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο Σκιάθου (1860-1862), μὲ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Παπὰ Ἀδαμαντίου καὶ στὸ Σχολαρχεῖο Σκοπέλου (στὴν Γ' τάξη, κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1865-1866), μὲ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Ἀδαμαντίου ἱερέως. Κατὰ τὸ σχολικὸ ἔτος 1867-1868 ἐγγράφεται στὴν Α' τάξη τοῦ Γυμνασίου Χαλκίδος, ὡς Ἀλέξανδρος Ἀδαμαντιάδης. Κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἐπόμενου σχολικοῦ ἔτους ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸν καθηγητὴ τῶν Ἱερῶν (δηλαδὴ τῶν Θρησκευτικῶν), ὁ ὁποῖος τοῦ φαινόταν «πλέον τοῦ δέοντος ἀγράμματος», καὶ ἐγκαταλείπει τὴ φοίτηση στὴ μέση τῆς χρονιάς. Τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1869, ἀφοῦ δίνει ἐξετάσεις, παίρνει τὸ ἐνδεικτικὸ τῆς Β' τάξης ἀπὸ τὴ Χαλκίδα καὶ τὸν Ὀκτώβριο ἐγγράφεται στὴ Γ' τάξη τοῦ Γυμνασίου Πειραιῶς. Στὰ τέλη Ἰανουαρίου 1870 διακόπτει τὴ φοίτησή του στὸ Γυμνάσιο τοῦ Πειραιᾶ καὶ ἐπιστρέφει στὴ Σκιάθου. Ἐνα χρόνον ἀργότερα βρίσκεται στὴν Ἀθήνα μὲ συστατικὲς ἐπιστολὲς τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Εὐαγγελιστρίας Σκιάθου Δαμιανοῦ πρὸς τὸν πρωθυπουργὸ Ἀλέξανδρο Κουμουνδούρου καὶ τὸν ὑπάλληλον τοῦ ὑπουργείου Παιδείας Βαλαβάνη. Ὡστόσο δὲν μπορεῖ ἢ μᾶλλον δὲ θέλει νὰ τοὺς συναντήσῃ. Τὸν Ἰούλιο τοῦ ἐπόμενου ἔτους πραγματοποιεῖ ταξίδι στὸ Ἅγιον Ὅρος, ὅπου, φιλοξενούμενος τοῦ μοναχοῦ Νήφωνα τῆς Μονῆς Δοχειαρίου, συμπατριώτη καὶ πιστοῦ φίλου του, παρέμεινε μερικὸν μῆνας «χάριν προσκυνησεως», ὅπως γράφει στὸ σύντομον αὐτοβιογραφικὸ του σημείωμα.

Στὶς 26 Σεπτεμβρίου 1873 φτάνει στὴν Ἀθήνα μέσῳ Χαλκίδας. Δίνει μὲ ἐπιτυχία κατατακτικὰς ἐξετάσεις καὶ ἐγγράφεται στὴ Δ' τάξη τοῦ Βαρβακείου Λυκείου. Φοιτᾷ στὸ Βαρβάκειον, ἐνῶ ταυτόχρονα παραδίδει καὶ κάποια ἰδιαιτέρως μαθήματα, γιὰ νὰ ἐνισχύει τὰ πενιχρὰ οἰκονομικά του. Στὶς 16 Σεπτεμβρίου 1874 πῆρε τὸ ἀπολυτήριον τοῦ Βαρβακείου Λυκείου μὲ

βαθμὸ «σχεδὸν καλῶς» 3 (μὲ ἄριστα τὸ 6) καὶ μὲ τὸ ὄνομα Ἀλέξανδρος Παπαδαμαντίου. Στὶς 25 Σεπτεμβρίου τοῦ ἴδιου ἔτους, ἀφοῦ ἀμφιταλαντεύτηκε ἀνάμεσα στὴ Θεολογία καὶ τὴ Φιλολογία, γράφτηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὅπου ἤδη φοιτοῦσαν τὰ ἑξαδέλφια τοῦ Ἀλέξανδρος Μωραϊτίδης καὶ Σωτήριος Οἰκονόμου. Σὲ ἀντίθεση μὲ αὐτούς, ὁ Παπαδιαμάντης δὲ θὰ τελειώσει ποτὲ τὴ σχολή. Στὸ αὐτοβιογραφικὸ του σημείωμα γράφει: «Τῷ 1874 ἐνεγράφημ ἐἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν, ὅπου ἤκουσα κατ' ἐκλογὴν ὀλίγα μαθήματα φιλολογικά, κατ' ἰδίαν δὲ ἠσχολούμην μὲ τὰς ξένας γλώσσας». Μένει στὴν Ἀθήνα καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν κυρίως μὲ «προγυμνάσεις» μαθητῶν. Παράλληλα ἔχει διαρκῶς τὴν ἔγνοια γιὰ τὴν οἰκογένειά του καὶ ἐνεργεῖ γιὰ νὰ διευθετήσῃ ὑποθέσεις τοῦ πατέρα του καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἀπὸ τὸ 1876 ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει ἀνωνύμως ἐπίκαιρα θρησκευτικὰ ἄρθρα στὴν ἐφημερίδα Ἐφημερίς. Συχνάζει στὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Σπ. Κουσουλίνου καὶ ἀρχίζει νὰ γνωρίζεται μὲ δημοσιογράφους καὶ λογοτέχνες τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1879 μέχρι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1880 δημοσιεύει, μὲ τὴν προτροπὴ καὶ σύσταση τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, τὸ πρῶτο του ἱστορικὸ μυθιστόρημα «Ἡ Μετανάστις» στὴν ἐφημερίδα Νεολόγος τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὑπηρετεῖ στὸ στρατὸ ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1880 μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1881. Ἀπὸ τὸ 1882 ἀρχίζει νὰ ἐργάζεται ὡς μεταφραστὴς στὴν Ἐφημερίδα τοῦ Δ. Κορομηλά. Ἀπὸ τότε καὶ μέχρι τέλος τῆς ζωῆς του ἡ μετάφραση ἄρθρων γιὰ λογαριασμὸ ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ βιβλίων, ἀπὸ τὰ ἀγγλικά καὶ τὰ γαλλικά, ἀποτελεῖ τὴ βασικὴ πηγὴ βιοπορισμοῦ του. Μεταξὺ Νοεμβρίου 1882 καὶ Φεβρουαρίου 1883 δημοσιεύεται στὸ περιοδικὸ Μὴ χάνεσαι τὸ μυθιστόρημά του «Οἱ ἔμποροι τῶν ἐθνῶν», μὲ τὸ ψευδώνυμο «Μποέμ», ἐνῶ ἀπὸ τὸ Ἀπρίλιο μέχρι τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1884, στὴν Ἀκρόπολη τοῦ Βλάση Γαβριηλίδη, δημοσιεύεται τὸ τρίτο του μυθιστόρημα, «Ἡ Γυφτοπούλα».

Τὸ 1885 δημοσιεύεται τὸ ἱστορικὸ ἀφήγημα «Χρῆστος Μηλιώνης» καὶ στὶς 26 Δεκεμβρίου 1887, στὴν ἐφημερίδα Ἐφημερίς τὸ πρῶτο του διήγημα μὲ τίτλο «Τὸ χριστόψωμο». Ἀπὸ τότε στρέφεται ἀποκλειστικὰ στὸ διήγημα, στὸ ὁποῖο ἀναδεικνύεται κορυφαῖος τεχνίτης. Ἡ ζωὴ του κυλᾷ ἀθόρυβα καὶ ταπεινὰ στὴν Ἀθήνα, ἀνάμεσά σε φτωχοὺς καὶ ἀπλοϊκοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, μὲ κάποια διαλείμματα στὸ ἀγαπημένο του νησί. Μὲ τὰ διηγήματά του, δημοσιεύόμενα σὲ ἐφημερίδες καὶ περιοδικά, κέρδισε τὴν ἀγάπη τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ τὴν ἀναγνώριση καὶ ἐκτίμηση τῆς πλειονοψηφίας τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῆς ἐποχῆς. Παρὰ ταῦτα ὁ Παπαδιαμάντης ἀπέφευγε τοὺς φιλολογικοὺς κύκλους καὶ γενικότερα τὴ δημοσιότητα καὶ τὴν κοσμικὴ ζωὴ. Συχνάζει στὸ μπακάλικο τοῦ Καχοιμάνη καὶ συναναστρέφεται πίνοντας κρασί μὲ τοὺς ἀνθρώπους τῶν λαϊκῶν συνοικιῶν, τῶν ὁποίων τὴ βασανισμένη ζωὴ μεταφέρει στὰ διηγήματά του. Συμμετέχει ἀπὸ τὴ θέση τοῦ δεξιοῦ ψάλτη στὶς ἀγρυπνίες τοῦ Προφήτη Ἐλισσαίου, ταπεινοῦ ιδιωτικοῦ ναῖσκου (ὁ ὁποῖος μὲ ἐνέργειες τῆς Ἐταιρείας Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν ἔχει ἀναστυλωθεῖ ἀπὸ τὸ 2004 καὶ

στον οποίο ή Έταιρεία τελεί κάθε μήνα αγρυπνία), με άριστερό ψάλτη τόν Άλέξανδρο Μωραϊτίδη. Η μόνιμη οικονομική δυσπραγία, ή ανάγκη νά ἐργάζεται ἐξαντλητικά ὡς μεταφραστής, ἀλλά καί ιδιοσυγκρασιακοί παράγοντες τῆς ξεχωριστῆς καί προικισμένης προσωπικότητάς του, συνέβαλαν στό νά δημιουργηθεῖ γι' αὐτόν ή εἰκόνα τοῦ ἀπόκοσμου («Ὁ Κοσμοκαλόγερος» εἶναι ὁ τίτλος τῆς μυθιστορηματικῆς βιογραφίας του ἀπό τόν Μιχάλη Περάνθη), τοῦ «μποέμ», τοῦ ἐκλεκτοῦ ιδιόρρυθμου. Καθώς ή ἀπό νωρίς κλονισμένη υἱεΐα του χειροτερεῖ διαρκῶς, τὸ 1908 ἐπιστρέφει ὀριστικά στη Σκιάθο. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1910 ἀρρωσταίνει ἀπό πνευμονία καί στις 3 Ἰανουαρίου τοῦ 1911, ἐκεῖ, στό πατρικό του σπίτι, θά ἀφήσει τὴν τελευταία του πνοή, ἀφοῦ λίγες ὥρες πρὶν εἶχε ψάλει ὕμνο τῶν Ὡρῶν τῆς ἐπικείμενης γιορτῆς τῶν Φώτων.

Τὸ πρωτότυπο ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη μπορεῖ, σύμφωνα με τόν Κώστα Στεργιόπουλο, νά χωριστεῖ σέ τρεῖς περιόδους. Στὴν πρώτη (1879-1885) ἀνήκουν τὰ τρία προαναφερθέντα μυθιστορήματα καθὼς καί ὁ «Χρηστος Μηλιῶνης». Η διηγηματογραφία ἐκτείνεται στη δεύτερη (1886-1896) καί στην τρίτη (1898-1910) περίοδο. Αντιπροσωπευτικότερα ἔργα τῆς δεύτερης περιόδου τὰ διηγήματα: «Υπηρέτρα», «Η Σταχομαζώχτρα», «Μία ψυχή», «Η Μαυρομαντηλοῦ», «Φτωχὸς Ἄγιος», «Στὸ Χριστὸ στό Κάστρο», «Στὴν Ἄγι-Ἀναστασία», «Ὀλόγυρα στη λίμνη», «Οἱ χαλασοχώρηδες», «Λαμπριάτικος ψάλτης», Βαρδιάνος στὰ σπόρκα», «Η νοσταλγὸς», «Ἐρωτας στὰ χιόνια», «Ὁ ξεπεσμένος δερβίσης», «Τὸ σπιτάκι στό λιβάδι», «Ἐρως-Ἡρως». Στὴν Τρίτη περίοδο ξεχωρίζουν τὰ διηγήματα: «Τ' ἀγνάντεμα», «Ἄμαρτίας φάντασμα», «Τὰ δαιμόνια στό ρέμα», «Ὀνειρο στό κύμα», «Η Φαρμακολύτρια», «Υπὸ τὴν βασιλικὴν δρῦν», «Η Χολεριασμένη», «Στριγλα μάνα», «Η Φόνισσα», «Τὰ κρούσματα», «Ὁ Κακόμης», «Η φωνὴ τοῦ Δράκου», «Γυνὴ πλέουσα», «Ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπενταυγούστου», «Τὰ ρόδιν' ἀκρογιάλια», «Τὸ μυρολόγι τῆς φώκιας», «Νεκρὸς ταξιδιώτης». Τὰ διηγήματα «Τραγοῦδια τοῦ Θεοῦ», «Τ' ἀγγέλιασμα», «Τὰ μαῦρα κούτσουρα», «Φλώρα ἢ Λαύρα» καί «Ἰατρειὰ τῆς Βαβυλῶνος» δημοσιεύτηκαν μετὰ τὸ θάνατό του (μέχρι τὸ 1925). Μόλις τὸ 2008 βρέθηκε καί δημοσιεύτηκε τὸ διήγημά του «Τὸ γιαλόξυλο». Τὸ μεταφραστικό του ἔργο εἶναι ὀγκῶδες καί περιλαμβάνει μεταφράσεις ἄρθρων ποικίλου περιεχομένου, πεζῶν λογοτεχνημάτων καί τριῶν σπουδαίων ιστορικῶν ἔργων. (Τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως τοῦ George Finlay, πού ἐκδόθηκε τὸ 2008 ἀπὸ τὸ Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων, τῆς ὀμότιπλης ἱστορίας τοῦ Thomas Gordon, καί ἐνὸς ἱστορικοῦ ἔργου τοῦ Νικολάου Σπηλιάδη, γραμμένου στὰ γαλλικά). Ὁ Παπαδιαμάντης δὲν εὐτύχησε νά δεῖ ὅσο ζοῦσε τυπωμένο δικό του βιβλίο. Μετὰ τὸ θάνατό του ὅμως τὸ ἔργο του, τμηματικά ἢ συνολικά, γνώρισε πολλές ἐκδόσεις. Κορυφαῖο σημεῖο τῆς ἐκδοτικῆς πορείας τοῦ παπαδιαμαντικοῦ ἔργου εἶναι ἡ κριτικὴ ἐκδοσὴ ἀπὸ τόν Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, στις ἐκδόσεις Δόμος, τῶν Ἀπάντων του (1981-1988) καί τῆς Ἀλληλογραφίας του (1992).

Γενική ἀποτίμηση τοῦ ἔργου του

Τὸ ἔργο τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη κατέχει πρωτεύουσα θέση στὴ νεοελληνικὴ πεζογραφία. Ἡ διηγηματογραφία του διακρίνεται γιὰ τὸ ρεαλισμὸ της, ποὺ φτάνει πολλές φορές μέχρι τὸ νατουραλισμὸ. Ἡ αὐστηρὴ καὶ ἀκριβολόγος θεώρηση τόσο τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας τοῦ νησιοῦ του, ὅσο καὶ τῆς Ἀθηναϊκῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς του, ἡ βαθιὰ στοχαστικὴ καὶ ἐλεγκτικὴ ματιὰ του πᾶνω στὰ κοινωνικὰ δρώμενα, ἡ ἀνάδειξη ὡς κεντρικῶν ἡρώων τοῦ ἔργου τοῦ ὄχι συνηθισμένων τύπων, ἀλλὰ ιδιόρρυθμων καὶ περιθωριακῶν, ἀνθρώπων ναυαγισμένων κυριολεκτικὰ ἢ μεταφορικὰ, καὶ ἡ συχνὴ παραπομπὴ στὴ μικρὴ ἀνθρώπινη ὁμάδα, ποὺ ὡς ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα ἀποκτᾷ καθολικὲς διαστάσεις, δίνει στὸ ρεαλισμὸ του ἓνα χαρακτήρα κριτικὸ καὶ θεολογικὸ ταυτόχρονα. Ἡ ποικιλία τῶν ἀφηγηματικῶν τεχνικῶν καὶ ἡ γλώσσα του παράγουν μίαν ἔντονη ποιητικὴτητα. Ἡ γλώσσα του εἶναι στὴ βάση της ἡ καθαρεύουσα τῆς ἐποχῆς, ἐμπλουτισμένη ὡστόσο μὲ διαχρονικὰ στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς, διαποτισμένη ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς Γραφῆς καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὑμνογραφίας καὶ διανθισμένη, ιδίως στοὺς διαλόγους, μὲ στοιχεῖα τοῦ σκιαθίτικου ιδιώματος, «θησαυρισμένη», κατὰ τὸν Ἑλύτη, «ἀπὸ ἀπανωτὰ στρώματα παιδείας». Ἡ ιδιαιτερότητα αὐτὴ κάνει τὸ παπαδιαμαντικὸ ἔργο νὰ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὰ ὅρια τῆς τυπικῆς ἠθογραφίας τῆς ἐποχῆς του καὶ τὸν πεζογράφο Παπαδιαμάντη νὰ ἀναδεικνύεται «ποιητὴς τοῦ πεζοῦ λόγου».